

og det en yderst funktionel og strukturel opfattelse. Man kan ved at sammenligne dette skema med det, D'Hae-nens brugte til at redegøre for vikingetogene (omtalt ovenfor), se, hvor meget lettere det er at anvende f. eks. en funktionel betragtning, når det gælder to parter, hvoraf den ene angriber, og den anden forsvaret et område. Et landsbysamfund derimod – med forskellige erhverv, institutioner, bygninger osv. – kræver langt mere komplicerede problemstillinger.

Påfaldende er det, at næsten alle spørgsmålene angår materielle forhold. Det er, som havde man på forhånd fraskrevet arkæologien enhver mulighed for at beskæftige sig med åndelige vilkår. Den middelalderlige kirkearkæologi har dog trods alt visse muligheder. Skemaet bygger nærmest på en form for socialantropologi, støttet af eksempler fra mange landes middelalderarkæologi.

I Danmark er forskningen i højere grad præget af at være bundet til selvstændige fagtraditioner inden for historie, geografi, stednavneforskning og arkæologi. Hvis nogle historikere her havde udformet et sådant skema, ville det uden tvivl være blevet mødt med energiske og berettigede protester fra arkæologisk side. Man ville have krævet større hensyntagen til det faktiske kildemateriale bl. a.

Imidlertid er det et interessant initiativ, belgierne har taget, og det må vække til eftertanke her i landet, hvor der ikke findes nogen systematisk og omfangsrig bebyggelsesforskning i øjeblikket. I dag hævder sagkyndige nemlig, at de nyeste landbrugsredskaber, der løsner jorden indtil en dybde af 70 cm, i løbet af en snes år vil have ødelagt fundene for stedse. Ikke mindst hustomter er udsatte (se Skalk, 3, 1968).

H. Schledermann

Aksel E. Christensen: Kongemagt og aristokrati. Epoker i middelalderlig dansk statsopfattelse indtil unions-tiden. (Munksgaard, 1968). 247 s.

Et af de mest efterspurgte arbejder i den moderne danske historiske litteratur foreligger nu i fotografisk genoptryk. Professor Christensen skriver i forordet, at genudsendelsen ikke foretages uden betænkelighed, da en forsker naturligvis må føle trang til at ændre mange formuleringer efter 23 års forløb. Yngre årgange af historikere vil dog utvivlsomt påskønne, at det er just 1. udgave, der udkommer på ny, og ikke en helt forandret bog; thi den oprindelige »Kongemagt og aristokrati« er historiografisk set forlængst blevet en milepæl, fordi den med sine klart formulerede synspunkter har været udgangspunkt for mange andre forskeres indsats.

For al højere undervisning i Danmarks historie er et alvorligt savn hermed afhjulpet. Den nye udgave vil være særlig anvendelig, fordi forfatteren i et sæt supplerende noter meddeler sit standpunkt til afhandlinger udkommet siden 1945.

Helge Paludan

Erik Ulsig: Danske adelsgodser i middelalderen. Skrifter udgivet af Det historiske Institut ved Københavns Universitet, bind II. (Gyldendal, 1968). 515 s.

Hvor meget gods ejede den danske højadel i middelalderen? Og hvorledes var godsets struktur – var det samlet eller var det splittet, og hvorledes var brugsforholdene? Det er de to hovedspørgsmål, som amanuensis ved Århus Universitet, cand. mag. Erik Ulsig søger at besvare i en omfangsrig bog.

Bogen er oprindelig en uldmedaljeafhandling fra 1955, men den er omarbejdet og udvidet og i det væsentlige fuldført i 1957; resultaterne af den senere forskning er ikke indarbejdet, når bortses fra enkelte tilføjelser.

Bogens problem er centralt; det er af betydning for den sociale og økonomiske historie og grundlæggende for forståelsen af et samfund, hvor jordbesiddelse var grundlaget for rigdom og magtstilling, ikke blot socialt, men også politisk. Ved en belysning af besiddelsesforholdene, godsernes størrelse m. m., vil man bedre kunne forstå magtspillet i samfundet, herremændenes stilling indbyrdes og over for den i middelalderen i lange tidsrum svage kongemagt. Men det er en meget vanskelig opgave selv i hovedtræk at skildre disse forhold, dels fordi emnet er kompliceret, dels fordi kildematerialet er yderst dårligt og ufuldstændigt, ikke mindst for de ældre perioder, og tillige vanskeligt at fortolke. En stor mængde adkomstbreve og testamenter har været Ulsigs hovedkilde; hertil kommer så privatarkiver samt adelige jordebøger og gejstlige jordebøger, gavebøger og brevbøger. For hele materialet gælder, at det for tiden før 1400 er yderst spinkelt.

Problemet har tidligere kun i anden forbindelse beskæftiget den historiske forskning. Man har forskellige skøn over de enkelte stænders godsmasse i den senere del af middelalderen og over forholdet mellem selvejendom og fæste i Valdemarstiden og senere. Men der findes kun få arbejder om enkelte godser historie, og en detailanalyse af den samlede godsmasse eller blot et større område har ikke været foretaget, når bortses fra Poul Nørlunds afhandling om jorddrotter i Valdemarstiden. Vedrørende

godsstrukturen har man blot generelle skøn; de når frem til, at især adelens godskomplekser hele middelalderen igennem var meget splittede; de bestod væsentligst af strøgods, dvs. bortfæstede, spredtliggende jorder. Kun et par forskere, Kr. Erslev og Poul Nørlund, har hævdet den opfattelse, at et ældre storgodssystem forsvandt med afskaffelsen af trædommen omkr. 13. årh. og igen begyndte at udvikles i det 16. årh., således at der bliver tale om en bølgebølge.

Kildematerialets spinkelhed er muligvis en af årsagerne til, at Ulsigs bog er blevet opbygget på en meget uoverskuelig måde. Først skildres i to kapitler storejendomi og godsstruktur i Valdemarstiden, dernæst tiden 1241–1340; så får vi et kapitel om Sjællands adel omkr. 1300, så et om adelsgods 1241–1375, et om brugsforhold, et om Sjællands adel på dronning Margretes tid, et om adelig godssamling i anden halvdel af det 14. årh. og et om ændring i godsstrukturen 1375–1440. Dernæst følger kapitler om godssamlere 1440–1513, om Sjællands og Skånes adel i slutningen af det 15. årh., om adelig godssamling i det 15. årh. og endelig hovedtræk af godssystemet i det 15. årh. Denne uensartede opbygning gør det meget vanskeligt at arbejde med bogen.

Udgangspunktet i undersøgelsen tages i en skildring af storejendomme i Valdemarstiden. Ulsig tager ikke stilling til, om stormandsbesiddelse eller almindeligt bondesælveje var mest udbredt, men påviser, at der på Sjælland fandtes flere storegodser, således Hvidernes og Sunesønnernes, mens herremandsejendommene på Falster var meget små. Konklusionen, at der i Valdemarstiden ikke inden for herremandsstanden fandtes et socialt lag, som nogenlunde svarerede til senmid-

delalderens højadel, synes spidsfindig. Kun forholdene på Sjælland og Falster kendes; endvidere er der påvist strøgods, og selv om besidderne betegnes som »høvdinge«, svarer de dog vel snarest til senere tiders højadel.

Til belysning af godsstrukturen i Valdemarstiden benyttes også det nævnte materiale for enkelte godser på Sjælland og Falster. Det konkluderes, at »et karakteristisk træk ved godsstrukturen i Valdemarstiden er da det forhold, at en hel by eller i hvert fald den væsentligste del af byen var på en enkelt mands hånd« (s. 40); men denne konklusion hviler på et lige så spinkelt grundlag som tidligere forskeres teorier om strøgods, og det er ikke bevist, at disse skulle være urimelige (s. 46).

Afsnittet om overgangen fra selveje til fæste 1241–1340 må af flere grunde blive usikkert; kilderne er sparsomme og de direkte vidnesbyrd om overgang fra selveje til fæste få. Et holdepunkt som Arups udtalelse, at omkring halvdelen af landets jord på landskabslovenes tid var ejet af bønderne (s. 49), er blot et postulat.

I afsnittet om Sjællands adel omkring 1300 benytter Ulsig for første gang en metode for rekonstruktion af manglende godshistorisk materiale ud fra slægtshistorisk stof. Den skånske adelsmand Jon Lille og hans slægt, som »er dem, vi ved mest om«, behandles og bruges som et eksempel på metoden (s. 55–61, jfr. s. 18, note 19). Ved en nøjere betragtning undgås det ikke, at man får visse betænkeligheder. Ved metoden nås frem til et vidtstrakt gods, til trods for, at »vi savner direkte oplysninger«; som udgangspunkt tages tre kendsgerninger: »Jon Lilles fremragende sociale position; den kendsgerning, at han i 1305 udstedte et brev i Hørsholm, som hans datter Cecilie i sit testa-

mente, dateret Hørsholm 1307, benævner »min« gård; endelig Hørsholmgodsets store omfang 1346«. Gennem mange slutninger med store forbehold når Ulsig frem til, at »det bliver herefter meget omfattende godser, som man må regne med har tilhørt Jon Lille og hans slægt«. Flere gange undervejs udvides perspektivet, og til sidst er resultatet meget usikkert; endda er det af denne række det bedst underbyggede. På lignende måde gennemgås alle de sjællandske og skånske adelsslægter, der kendes fra denne tid.

Ulsig påviser selv, at kildematerialet er hullet også med hensyn til en fuldstændig overlevering af alle slægter og gårde, men mener alligevel, at det er tilstrækkeligt; begrundelsen, at »det er næppe troligt, at Sjælland har kunnet rumme mere end ca. 40 betydende slægter« (s. 87) er ikke underbygget.

Efter gennemgangen af slægterne behandles adelsgodset 1241–1375. Kilderne for tidsrummet frem til 1340 er om muligt mere fragmentariske end dem for Valdemarstiden. Stadig er det Sjælland, der bedst kan belyses, dernæst følger Skåne. Strøgods kan kun undtagelsesvis påvises, og det vil være usikkert at sige, at godset var bedre samlet end i det 15. årh. For Valdemar Atterdags tid er kildematerialet bedre, selv om det fortsat svigter for Jylland. I konklusionen udtrykkes det alligevel, at dansk adelsgods i højmiddelalderen i reglen var mere velarronderet end i senmiddelalderen (s. 116).

Ud fra dette synspunkt skildres brugsforholdene, idet Ulsig søger at forklare, hvorfor den samlede, velarronderede godstype viger for strøgodstypen. Skildringen er ikke særlig klar, idet de forskellige begreber som landbo, gårdsæde osv., ikke er fast

definerede; og det lykkes ikke at forklare, hvorfor begreberne veksler, eller hvorfor adkomstdokumenternes betegnelser tilsyneladende er i modstrid med landskabslovenes. Opdelingen af de enkelte brugstyper (s. 136–37) er uklar; mens det er muligt at give betegnelser for 3 brugstyper: I, delt mellem én (sjældent flere) hoved- eller brydegård med gårdsæder og adskillige ret små landbogårde, II, i hovedsagen delt mellem større gårde, og III, delt mellem små gårde oftest af ensartet størrelse, betegnes den IV, blot som »Pederstrup (Smørum hd.) 1 gård på 1/2 bol jord, 2 à 3 ottinge, 2 à 1 fjerding, 2 à 1 otting«. Når det kort efter påstås, at det er tvivlsomt, om type I. og II. i det pågældende tidsrum har fungeret efter deres oprindelige hensigt, synes baggrunden for denne uklare opdeling at falde bort. Argumentationen bliver ofte usikker. Det hævdes således, at tilbagegangen i antallet af gårdsæder er hævet over al tvivl, selv om den bortset fra Bråde len kun kan iagttages ved omtale af øde gårdsædestavne. »Sådanne antegnes ganske vist ikke særlig hyppigt, vel fordi deres værdi var minimal ...« (s. 139).

Som for Valdemarstiden følger en gennemgang af adelen på dronning Margretes tid, idet fuldstændighed nu ikke er tilstræbt. Materialet er langt rigere, men fortsat huller, og der må stadig bygges på skøn. En afgrænsning til lavadelen forsøges, selv om der ikke benyttes faste kriterier; riddertitlen betegnes således som et meget vigtigt kriterium for adskillelsen af højadel fra lavadel (s. 159), men alligevel er der ridderslægter, der betegnes som lavadelige (s. 191).

I kapitlet om ændring i godsstrukturen 1375–1440 skildres opløsningen og omformningen af det gamle gods-

system, med påfølgende ændringer i adelsgodsernes arrondering, idet arvesplittelse og godskøb medførte en vækst i strøgodset. Talmaterialet bag denne analyse er ikke særlig omfattende, og kilderne kan være usikre eller ufuldstændige.

Med gennemgangen af godssamlertypen 1440–1513 er Ulsig nået til et mere fyldigt kildemateriale, der nu er lige så omfattende for det ikke-sjællandske område, dog ikke Fyn, som for det sjællandske. Det udnyttes i en række godsmonografier og i en ret detaljeret skildring af et par utiltalende, godsgriske herremænd, der benyttede alle midler i deres bestræbelser for at erhverve gods, såvel vold og bortførelse som mord.

Endnu en gang gennemgås i et langt katalog den sjællandske adel, nu i slutningen af det 14. årh.; lavadelens sociale lag er denne gang ikke medtaget; det hævdes dog, at rigeligere kildemateriale medfører, »at billedet af, hvem der var af højadel, bliver flimrende, således at der ikke kan drages noget skarpt skel mellem høj- og lavadel« (s. 251); man får hér yderligere betænkeligheder også ved den tidligere benyttede sontring. Det samme gælder for det tilsvarende afsnit om Skånes adel i slutningen af det 15. årh.

I to afsluttende kapitler behandles den adelige godssamling og godssystemet i det 15. årh. Det fremhæves, at de danske landsdele nu behandles under ét, mens man endnu for det 14. årh. i flere henseender kan og må skelne mellem landsdelene; en sådan skelnen er dog, som fremhævet, i virkeligheden ikke foretaget, og der er ikke tidligere givet særskilte karakteristikker af brugsformer i de forskellige landsdele. Det bevarede kildemateriale har ikke tilladt en sådan sontring; men selv nu er det spinkelt.

Slutningerne vedrørende godsstørrelsen for forskellige slægter hviler på oplysninger – der til dels er rekonstruktioner – for godt en snes personer for årene 1445–1525. Det samme gælder for skildringen af former for godserhvervelse og af godskoncentrationen. Som grundlag for slutningerne vedrørende godskoncentrationen opstilles gårdtal for 7 godser, fordelt på 4 ejere (s. 295). Som kommentar til tallene siges, at »det vil ses, at der i de fleste tilfælde var tale om en anelig vækst. Til trods for materialets ringe omfang kunne det være nærliggende, takket være dets entydighed, at slutte, at en sådan vækst var normal for højadelsgodser, selv om det er klart, at visse andre slægter var i tilbagegang«. Slutningen hviler på et spinkelt grundlag, og endda fortsættes der med yderligere et forbehold: »Imidlertid kan der for alle fire ejere påpeges særlige grunde til, at deres nævnte godser voksede, og den rigtige fremgangsmåde vil derfor være at undersøge, hvilken udvikling deres samlede gods undergik«. Senere tages der vel afstand fra resultatet ud fra tre eksempler (s. 296), der dog alligevel tages som symptomatiske for de ledende slægter og udvides med nogle skøn, der betegnes som »særdeles usikre« (s. 297); herefter tilføjes det: »men de markerer en klar tendens: for alle de nævnte herremænd gælder, at de har udvidet deres gods; afhændelsesbreve fra dem kendes praktisk talt ikke«. De fleste af de nævnte adelsmænd betegnes imidlertid som tilhørende den deciderede højadel (s. 297). Derefter nævnes nogle eksempler på godstab i den samme kreds; der ses bort fra et par eksempler på godserhvervelser for lavedelige og et eksempel på økonomisk ruin for en højadelig (s. 298–300), og der konkluderer:

deres: »Samtidig med, at det fremdragne materiale bundfælder et indtryk af stabilitet i højadelens godsbesiddelse, ser det ud til, at den rigeste højadel i løbet af århundredet er blevet endnu rigere« (s. 301). Antagelsen efterprøves ved sammenligning af to, endda usikre, sjællandske eksempler fra det 14. årh. med to fra slutningen af det 15. årh. og endnu to gange to eksempler på samme måde; for udvælgelseskriteriet redegøres der ikke. Men konklusionen bliver: »Det foreliggende sammenligningsmateriale er for lille til at tillade sikre positive slutninger, men det bestyrker antagelsen om en højadelig godskoncentration i senmiddelalderen« (s. 302). Rent bortset fra, at materialet er spinkelt, står konklusionen i modstrid med den kort før fremhævede stabilitet i godsbesiddelsesforholdene i det 15. årh. (s. 300).

Til skildringen af godsstrukturen er materialet rigere, men til gengæld noget uoverskueligt, som fremhævet s. 311. I detaljer kan udviklingen henimod stordrift ikke følges med sikkerhed; men der gives en række hovedtræk vedrørende godser, gårdtal, fæsteafgifter, selve hovedgårdene samt hoveriet og andre ydelser; for enkelte forhold er kildematerialet selv i dette tidsrum vel spinkelt (jfr. s. 355, 363, 366 ff.), og det er vanskeligt at få klarhed over flere af begreberne.

Som afslutning bringes et ganske kort afsnit, der ikke giver nogen konklusion, men blot en grov hovedlinje. Den stærkt fremhævede sammenhæng mellem dansk og europæisk godshistorie er i det foregående næppe strejft. Det afsluttende eksempel til forklaring af, hvorfor højadelen i slutningen af middelalderen blev en lukket klasse, er kun en del af en forklaring og er ikke noget særkende

for senmiddelalderen; forholdet gjaldt også senere og havde vel også været gældende tidligere.

Erik Ulsigs bog er en betydelig arbejdspræstation. Den samler et stort, meget spredt stof, også i en række bilag og store kort, og gennem gode person- og stednavneregistre er det nemt at finde frem til det. Et sagregister savner man dog, så meget mere som den uoverskuelige opbygning af bogen besværliggør orienteringen. Ved hjælp af et sagregister kunne man også have fulgt de mange begreber, der så ofte optræder uden fast afgrænsning eller definition. Denne manglende fasthed i definitioner og i opbygningen vanskeliggør i høj grad tilegnelsen af fremstillingen; præsentationen af stoffet er ikke altid lige pædagogisk. Selv om sproget er letløbende, er det derfor ikke altid nemt at følge med i argumentationen. Hertil kommer, at forfatteren er så godt kendt med sit stof, at han ikke altid får alle led i bevisførelsen med. Som eksempel kan nævnes, at et sted (s. 192) argumenteres der for, at godset Vinstrup på Syd-Sjælland var et gods af anselig størrelse og ælde; en række usikre personalhistoriske hypoteser fremføres, og det tilføjes: »hermed samstemmer det forhold, at Jerstrup er en fynsk hovedgård, og at Thomas Jensen efter al sandsynlighed var fynbo«. Når der som belæg herfor henvises til et brev og måske et andet, »forsåvidt som brevudstederen var en på Fyn bosat tysker; godset, som brevet angår, er dog jysk« – ja, så bliver læseren ladt i stikken.

Klarhed bringer heller ikke de usikre eller ofte alt for vidtgående konklusioner, der mange gange hviler på et spinkelt grundlag og i adskillige tilfælde i bogen selv betegnes som »skøn«, »bundfældende indtryk« el-

ler som noget, der postuleres (s. 160, 339, 231, 301, 352). Ved den genealogiske rekonstruktionsmetode for storgodser forekommer endvidere i flere tilfælde lange rækker, hvor næsten *alle* elementer er usikre.

Imidlertid må fremhæves de overordentlige vanskeligheder, kildematerialet frembyder. Det er et spørgsmål, om det på det givne grundlag er muligt at nå til en blot nogenlunde sikker opfattelse af udviklingen inden for den danske adel: besiddelsesforhold og brugsforholdene hele middelalderen igennem. Først i det 15. årh. synes man at nå nogenlunde sikker grund.

Ole Degn

Troels Dahlerup: De danske sysselprovsti i midtælderen. København. Institut for dansk Kirkehistorie. (Gad, 1968). 410 s.

Det foreliggende arbejdes forfatter har gennem en årrække ved grundige specialundersøgelser søgt oplysning om det faktiske indhold, der skjuler sig bag de yderst varierende betegnelser på kirkelige funktionærer i middelalderens Danmark. Til de tidligere, lokalt afgrænsede, afhandlinger om Hardsyssels provsti (1960), om Viborg stifts officialer (1960–62), om landdekanatet i Lund og general-officialet i Roskilde (1963) og om Ribe domkantorat (1966) slutter sig nu en komparativ undersøgelse af provsteembedets forhold i alle den danske kirkeprovins' stifter. Det fornemme arbejde har indbragt forfatteren den teologiske doktorgrad.

Emnet har været sedmoderligt behandlet i forskninger. Alene L. Helwegs disputats »De danske Domkapitler« fra 1855 har noget grundigere behandlet provsternes stilling; at denne fremstilling er ganske forældet og